

3. Кравченко А. По библиотекам и школам взрослых Германии и Дании. – М-Л: ГИЗ, 1930. – 224 с.
4. Лонstrup Б. Учим взрослых с любовью. – Санкт-Петербург, 2007. – 170 с.
5. Allchin A.M. N F S Grundtvig: An introduction to his life and work. // Review by Amy Curl. – 1999. – May – v3, n3. – pp.30-35.
6. Bjerg J. Reflections on Danish Comprehensive Education, 1903-1990. // European Journal of Education. – 1991. – v.26, №2. – pp.133-150.
7. EURYDICE. The Information Database in Education Systems in Europe: the Education System in Denmark. – Brussels-Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2006. – 169p.

Анотація

Стаття присвячена генезису освіти вчителів у Данії. Автором визначаються та обґрунтовуються основні етапи розвитку: етап зародження професії вчителя, етап становлення системи підготовки вчителя, етап Грюндтвіга або просвітницький, етап професіоналізації педагогічної освіти, етап модернізації системи педагогічної освіти. Подається їх сутнісна характеристика. Розглядаються форми організації та функціонування системи педагогічної освіти.

Аннотация

В статье исследуется процесс становления системы подготовки учителей в высших учебных заведениях Дании. Проведен анализ этапов развития педагогического образования, которые определяются следующим образом: этап зарождения профессии учителя, этап становления системы подготовки учителя, этап просвещения или грюндтвиговский, этап перехода к профессиональной подготовке, этап современных реформ. Представлена общая характеристика сущности, форм организации и функционирования системы педагогического образования Дании.

Подано до редакції 29.02.2008.

© 2008

Шоробура І.М.

ПОЧАТКИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ Й ПРИРОДОЗНАВСТВА НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Сьогодні зростає інтерес наукової та педагогічної громадськості до історико-педагогічних аспектів розвитку вітчизняної освіти. Це пояснюється напрацюванням нової методології науки, що дозволяє об'єктивно висвітлити явища, події, факти, переглянути і розширити традиційну проблематику досліджень, посилити їх прагматичну спрямованість з огляду на сучасні тенденції розвитку педагогічної теорії, підвищити її значущість у процесі підготовки вчительських кадрів тощо.

Ознайомлення з історією розвитку шкільної географічної освіти, конструктивно-критичний аналіз цього окремого історико-педагогічного феномена уможливує не тільки осмислення загальної картини її становлення і розвитку в Україні як цілісного багатогранного явища, але й створює умови для системного відтворення вітчизняного історико-педагогічного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми...

Вивченню історії шкільної географічної освіти присвятили свої розвідки автори, які розглядали цей феномен у контексті історико-педагогічної науки (В.Корнєєв, Л.Круглик, Л.Мельниченко, О.Плахотнік, А.Сиротенко та ін.).

Формулювання цілей статті...

Мета даної статті полягала у ретроспективному аналізі становлення географії й природознавства на етнічних землях України, становленні шкільної географічної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження...

У XVI ст. в Україні відкриваються братські школи. Статути Львівської (1592) і Луцької (1624) братських шкіл, котрі дійшли до наших часів, свідчать про те, що навчання в них було точно регламентоване і проводилося на досить високому рівні за певними педагогічними принципами. У братських школах навчали читати й писати слов'янською мовою, вивчали граматику, лічбу, православний Закон Божий і церковний спів; крім цього, студіювали ще грецьку мову, а в міських школах – латину, риторику, діалектику, граматику, арифметику, астрономію. Викладач братської школи М.Смотрицький 1619 р. уклав "Слов'янську граматику", яка на довгий час стала неперевершеним підручником подібного типу. Вона містила деякі тексти для читання з природознавчої тематики [8, с.107-109].

Фізико-географічні дані розглядалися в курсі астрономії у Київській та Острозькій братських школах. Географічний матеріал потрапляв у школу лише частково, носив описовий характер і сприймався як основа для вивчення інших предметів.

Вважається, що певний досвід роботи братських шкіл (щодо принципів навчання) використав Я.Коменський при написанні праці "Велика дидактика", яка містила цікаві методичні положення і рекомендації щодо викладання природознавства [5]. Побудувавши основи власної системи освіти з урахуванням вікових особливостей дітей, Я.Коменський вже в материнській школі (до 6-річного віку) радив знайомити учнів з явищами природи, з навколишнім середовищем. Він говорив про можливість ведення спостережень за різноманітними явищами та об'єктами природи, зокрема наголошуючи, що у цьому віці дитина може ознайомитися з водою, землею, повітрям, вогнем, дощем, льодом, камінням, залізом, деревом, рослиною, птахом, рибою тощо. В дитячому віці

все вивчається дуже легко, а це вже початки науки про природу.

У школі рідної мови Я.Коменський вимагав реальної освіти, тобто вивчення того, що необхідно людині в житті. Так, хлопчики віком від 6 до 12 років повинні були знати основи сільськогосподарської науки, що допомагало їм краще орієнтуватися у повсякденному житті і вести господарство.

У латинській школі або гімназії Я.Коменський рекомендував більш детально вивчати природничі науки. Учні повинні були розуміти будову людського тіла, знати оточуюче середовище, мати уявлення про метали. Я.Коменський вважав, що знання мають базуватися на зовнішньому сприйнятті. Звідси його золоте правило, що всі об'єкти вивчення повинні бути представлені наочно. Він зазначав, що викладання має будуватися з використанням наочності на основі власного спостереження. Особливу увагу Я.Коменський звертав на методику використання наочності і акцентував на тому, що, вивчаючи матеріал, обов'язково потрібно вказувати на причинно-наслідкові зв'язки. І тоді "метод викладання повинен слідувати методу речей": попереднє – раніше, пізніше – після... Ознайомитися з предметом взагалі – значить показати в ньому істотне і випадкове [5, с.18].

Я.Коменський зауважував, що при викладанні природознавства не застосовується наочність, практично не використовується метод спостереження, а в основному викладання предмета йде за текстами Арістотеля та інших вчених стародавнього світу. Він констатував, що вивчення географії обмежується лише знанням номенклатури, проте у школі потрібно навчати так, щоб "люди, скільки це можливо, набували знання не з книг, але й з неба і землі, з дубів і буків" [5, с.181].

При вивченні природознавства Я.Коменський рекомендував широко використовувати у весняну пору екскурсії в сад або в поле, під час яких учитель може розповісти про рослинний і тваринний світ краю, провести змагання серед учнів і визначити, хто найбільше знає рослин своєї місцевості. Вже на таких екскурсіях можна виявити, хто з дітей цікавиться питаннями географії чи ботаніки. Ці підходи на той час були досить важливими для розвитку методики викладання природничих курсів. По суті, Я.Коменський запропонував новий спосіб навчання, який не втратив свого значення і в наш час [5, с.40].

Становлення педагогіки в епоху нового часу зумовлено розвитком продуктивних сил, потребами в освічених людях. Виховання стає спеціальною функцією суспільства, що сприяє відкриттю різноманітних типів навчальних закладів. У кінці XVII - на початку XVIII ст. у Російській імперії починається бурхливий розвиток виробництва і будівництва, що вимагало освічених фахівців. Вперше професійну школу засновують у Росії за часів царювання Петра I. З 1714 р. відкриваються циферні школи для дітей усіх станів віком від 10 до 15 років, тобто запроваджується початкова освіта. А в таких навчальних закладах, як школа математичних і навігаційних наук та морська академія, починають вивчати географію як самостійний предмет, оскільки її знання були необхідними для оволодіння професійними навичками.

Школи грамоти, що переважали на значних територіях українських земель у першій половині XVIII ст., полкові школи давали дітям лише початкові знання, в тому числі й географічні. Учні вивчали релігію, звичаї та традиції народу, письмо, арифметику, геометрію, городництво та хліборобство, початки медицини та ветеринарії, відомості про внутрішню торгівлю тощо. За такою схемою школа мала бути енциклопедичною. Географічні знання учні частково отримували з відомостей про внутрішню торгівлю, городництво, хліборобство. Географічні відомості здебільшого носили прикладний, але безсистемний характер. Практична значимість таких знань в цілому була досить позитивним явищем, однак ізольованість окремих їх елементів часто заважала учням їх зрозуміти.

Реформи кінця XVII - початку XVIII ст. вплинули на розвиток освіти і Лівобережної України. У багатьох містах засновуються і розвиваються школи та спеціальні навчальні заклади. Так, архієпископ Л.Баранович дбав про школу в Новгород-Сіверському, яку в 1689 р. перевів до Чернігова. Його наступник І.Максимович у 1700 р. реорганізував її в колегіум.

Головним центром освіти в Слобідській Україні став Харківський колегіум, заснований 1721 р. в Белгороді (в 1726 р. переведений до Харкова) для дітей духовенства і дворян. Спеціальна інструкція колегіуму визначала, як і чого навчати. Орієнтувалися на твори М.Ломоносова, Ф.Прокоповича, Я.Козельського та інших учених. Колегіум мав вплив на розвиток в українських землях інших типів навчальних закладів, насамперед головних і малих народних училищ [1, с.30].

У 1738 р. в Переяславі, за ініціативи єпископа А.Берла, було відкрито семінарію, що пізніше стала освітнім центром Полтавщини (в 1862 р. її перевели до Полтави).

Колегіуми, створені у Харкові, Переяславі, Чернігові, Львові, Кам'янці-Подільському, Луцьку, Києві, Станіславі, мали велике значення для розвитку освіти в Україні. В них працювали видатні просвітителі того часу – І.Максимович, Г.Сковорода, Я.Мемлевич, І.Козлович, І.Левада, А.Козачковський, Є.Тихорський. У колегіумах вивчалися так звані "сім вільних мистецтв", богослов'я, стародавні мови, література, історія, географія. І хоча навчання там носило схоластичний характер, типовий для школи того часу, географія в цих освітніх закладах вперше вводилася як окремий предмет, що стало значним досягненням тогочасної школи. Географічний матеріал у колегіумах вивчався без певної системи і спеціальних програм [8, с.200].

За часів Петра I Україна входила до складу Росії. Російська наука і російська педагогіка була тісно пов'язана із Заходом, тож з'явилась можливість ознайомитися з європейськими напрацюваннями. Це сприяло поширенню наукової та шкільної географічної літератури. Більшість географічних книг та посібників, що вийшли у XVIII ст., були перекладними. Так, ще у 1710 р. вийшла книжка під назвою "Географія або короткий опис земного кругу". Цей підручник невідомого автора був примітивним, з досить грубими географічними помилками. Він вміщував деякі географічні відомості, але належної системи у викладі матеріалу не мав.

Згодом з'явився переклад твору відомого голландського вченого Б.Вареніуса під назвою "Географія генеральна..." (1718 р., 647 сторінок) [2]. Праця Б.Вареніуса – перший досвід порівняльної географії, яка за ідеями близька до праць О.Гумбольдта та К. Ріттера.

У першій половині XVIII ст. видано великий за обсягом підручник географії І.Гюбнера. Він сконструйований у формі запитань і відповідей, географічна номенклатура в ньому складала головний зміст, подавалися відомості з математичної географії. Автор за допомогою Біблії намагався викласти геліоцентричну систему М.Коперника. В цей же час у нарисі "Книга світогляду, або небесно-земні глобуси" І.Гюйгенса вперше в Росії послідовно викладено геліоцентричні погляди. Це були досить прогресивні кроки у вивченні географії.

У підручнику І.Бітенга подавалася значна кількість тогочасних політико-статистичних даних про різні країни світу, проте в ньому спостерігалася відсутність логіки та системи викладу. Незважаючи на це, вплив творів І.Бітенга на навчальну літературу з географії досить відчутний. У першій половині XVIII ст. виходило багато й інших перекладених праць, зокрема навчального характеру.

Уже на початку XVIII ст. з'являються твори з першими методичними рекомендаціями. В "Духовном регламенті" Ф.Прокоповича вказано, що, приступаючи до вивчення будь-якого предмета, потрібно ознайомити учнів з його програмою; історію вивчати у зв'язку з географією; географію вивчати з використанням глобуса та ін. Ці методичні вказівки були дуже цінними, оскільки вони сприяли підвищенню інтересу дітей до географії.

Першими російськими підручниками безпосередньо з географії вважаються "Керівництво з географії на користь учня гімназії" (1742 р.) та "Політична географія для сухопутного шляхетного кадетського корпусу" (4 частини, 957 ст.). Укладачі географічних підручників мало враховували педагогічні та психологічні вимоги щодо створення навчальних книг. У підручниках подавалася така кількість матеріалу, що вони нагадували довідкові видання. Наприклад, дані з географії Німеччини подавалися в російських підручниках досконаліше, ніж географія Росії.

Щоб полегшити роботу учнів у засвоєнні географічного матеріалу, автори підручників назви об'єктів розміщували за алфавітом або за групами, а то й писали віршами. У методичному посібнику "Керівництво з географії на користь учнів гімназії", виданому 1742 р., вимагалось заучувати численну номенклатуру співучим голосом.

Заснування нових шкіл і спеціальних навчальних закладів обумовило й появу більш цікавих та популярних книжок і навчальних посібників з географії. Популярними були книги "Глобус небесный", "Глобус географический" В.Купріянова, "Горный устав" В.Татищева та ін., однак їх невеликий тираж не міг задовольнити реальних потреб освіти.

У другій половині XVIII ст. зростає інтерес до науки взагалі і до географічної зокрема. Наукові знання починають активно популяризуватись. Шкільна географія збагачується цінними відомостями, що пропонуються для вивчення в школі. Великий вплив на зміни у змісті природознавства в школі мав М.Ломоносов. Він висував нові вимоги щодо практичної діяльності вчителів, а саме:

- співвідносити навчальний програмний матеріал з можливостями учнів;
- поєднувати теоретичні заняття з практичними;
- враховувати індивідуальні особливості учнів.

Оскільки територія України перебувала у складі Росії, тенденції та зміни, що відбувалися в освіті Росії, були характерні й для українських земель. Підвищення в другій половині XVIII ст. інтересу до фізико-математичних і природничих наук та їх вивчення у школі пояснювалось соціально-економічним станом суспільства, зокрема розвитком виробництва, яке потребувало кваліфікованих працівників. Західноєвропейські країни мали на той час досить стабільний економічний розвиток, а це вимагало від Росії неабияких зусиль щодо власного економічного зростання.

Серед спеціальних навчальних закладів цього періоду з досить високим рівнем освіти можна виділити Головну Січову школу, що існувала у 1754-1768 рр. За місцем і характером навчання вона прирівнювалася до кращих братських шкіл [6, с.13]. Тут вивчали піїтику, риторіку, математику, географію, астрономію, військову справу. В школі географія вивчалася як окремий предмет. Географічні знання в основному базувалися на краєзнавчому матеріалі. Як відомо, такі знання були досить важливими для козаків, оскільки козацькі походи вимагали вміння орієнтуватися на місцевості, в морі, по зірках та ін.

Значні зміни відбулися в системі освіти, коли 1786 р. було затверджено "Статут народних училищ у Російській імперії". Згідно зі Статутом у губернських містах створено головні народні училища – школи з 4-х

класів, але з 5-річним курсом навчання, а в повітових – малі народні училища (двокласні) з дворічним терміном навчання. Навчальна програма малих училищ відповідала першим двом класам головних. Прийняття Статуту мало певний вплив на освіту України, сприяло відкриттю нових шкіл у Ніжині, Полтаві, Прилуках, Глухові, Охтирці, Сумах та ін. Проте охопити всіх дітей ці училища не могли, тому масовою школою не стали. На кінець XVIII ст. в Лівобережній Україні діяло лише 8 головних і 17 малих училищ, де навчалося 1701 і 1629 учнів [9, с.286]. Більшість населення українських земель була позбавлена можливості отримати навіть початкову освіту.

Зміст освіти в училищах носив реальний характер. У малих народних училищах і в молодших класах головних училищ навчали читанню, письму, лічбі; вивчали історію церкви, граматику, малювання, а в старших класах головних училищ – загальну та російську історію, географію, елементи природознавства, які містили і географічний матеріал, фізику, основи геометрії, механіки, цивільної архітектури, за бажанням – латинську мову. Окремо викладався курс географії, побудований на вивченні краєзнавчого матеріалу.

Згідно зі Статутом народних училищ з 1786 р. у старших класах головних училищ було запроваджено викладання так званої природничої історії.

Зверталася певна увага на методику вивчення географії, рекомендувалося використовувати наочність (карти, схеми, статистичні дані). [7, с.14]. Вчителів зобов'язували подавати, крім наукових назв предметів, і народні назви; показувати, де росте рослина і чому саме там, а не в іншому місці. Учні повинні були працювати з географічними картами, вміти по них орієнтуватися, знати розташування своєї місцевості на загальній карті.

Однак у підручниках того часу ці вимоги часто порушувались. Автори підручників з географії прагнули якомога більше завантажувати учнів матеріалами для заучування, тому на сторінках підручника була надзвичайно велика кількість понять і термінів. Наприклад, професор Дітль рекомендував ("Досвід російської географії, 1771 р.) заучувати не тільки географічні терміни, але й імена 48 крутицьких архієреїв, усіх президентів Академії наук, державні герби і єпархії, дворянські мундири тощо. Навіть наприкінці століття у підручниках для нижчих шкіл подавались такі відомості, як перелік всіх графств Англії тощо.

Це знижувало рівень знань учнів й інтерес до предмета. Цікаво, що опис губернських гербів та дворянських мундирів майже в усіх підручниках XVIII ст. рахувався обов'язковим географічним матеріалом. Зазначимо, що при відборі матеріалу автори інколи навіть не задумувались над темами, які пропонували вивчити. Так, у кінці одного з підручників для духовних училищ подавались правила арифметики. Підручники та посібники часто містили чимало відомостей загального характеру.

У "Короткому землеписі Російської держави" ад'юнкта Російської академії наук Гакмана, виданому для народних училищ (1787 р.), вчителів пропонувалось вивчити з учнями напам'ять "Вступ" до загальної географії для того, щоб вони знали "загальне положення всіх земель на нашій земній кулі".

У методичних рекомендаціях до підручника вказувалось на необхідність роботи учнів з географічною картою, з чорними "репетиційними" картами (контурами), що було значним кроком у розвитку методики викладання географії. Значна увага приділялася методам вивчення предмета. Зокрема наголошувалось на необхідності використання яскравої, образної розповіді при вивченні географічного матеріалу.

Вчені того часу В.Зуєв і Ф.Янкович виступали проти формалізму у навчанні природознавства, прагнули дати поняття школярам про флору та фауну, особливості рослинного та тваринного світу своєї місцевості. Це була досить позитивна тенденція розвитку шкільної географічної освіти [3].

Одним з перших російських методистів і автором першого шкільного підручника з природознавства був молодий російський вчений, академік В.Зуєв. Його підручник "Нариси природничої історії" (1786 р.) став не тільки першим, а і єдиним досить вдалим підручником кінця XVIII ст. Він складався з таких розділів: "Викопне царство", "Природне царство" і "Тваринне царство". До речі, такий поділ природознавства зберігся в багатьох навчальних книжках майже до 1917 р. Розділи ботаніки і зоології в підручнику Зуєва – це невеличкі монографії з коротким рисунком про будову і життя рослин; в зоологічній частині подавався опис тварин, наводилися народні назви тварин і рослин. Описувалися лише ті тварини, які зустрічаються в країні, а про найважливіші екзотичні дерева, звірів та птахів коротко згадувалося в додатку [4].

Заслуга В.Зуєва як автора полягала ще й у тому, що він відібрав науковий матеріал, згрупував його, уникнув голої систематики, якою так були насичені західноєвропейські посібники того часу. Підручник було написано у відповідності з матеріалістичними ідеями М.Ломоносова, у ньому нема релігійних тлумачень явищ природи. Він вигідно відрізнявся від аналогічних навчальних книг того часу доступністю, образністю мови. Учитель В.Зуєва, видатний природодослідник академік Паллас, високо оцінюючи його підручник, зауважив, що книга перевершує всі відомі йому з цього предмета іноземні підручники. Не випадково він витримав п'ять видань, останнє – в 1814 р. [4].

Як викладач натуральної історії в учительській семінарії, В.Зуєв зосередив у своїх руках підготовку молодих учителів природознавства. Його вважають одним із перших російських методистів-географів. У методичних вказівках до підручника він радив учителям широко використовувати наочність, кожній школі мати натуральні колекції та малюнки (таблиці). Він надавав перевагу предметній наочності над наочною графічною і радив

використовувати малюнки (картини) тільки тоді, коли немає можливості показати те чи інше природне явище. Він одним з перших російських учених-методистів додав до свого підручника атлас настінних зоологічних таблиць, які друкувались окремими екземплярами і розсилалися в школи, зокрема й на Україну [3, с.33].

Цінність методичних розробок Ф.Янковича полягала в тому, що він висловлював передові на той час думки, побажання щодо вдосконалення методики вивчення географії, використання форм та методів найбільш оптимального засвоєння географічних знань.

З другої половини XVIII ст. у підручниках з'явилося більше географічного матеріалу. Задовго до К.Ріттера в підручниках Росії розглядалися деякі питання наукового землезнавства. Так, невідомий автор книги "Географо-історичне вчення" (1792 р.) визначав географію як науку природничо-соціальну, що вивчає природу землі і суспільний уклад народу, оскільки природа впливає на людину, а людина на природу. В підручнику Боргмана (1791 р.) на науковій основі подавалися відомості фізичної географії, що раніше ігнорувалися. В 1791 р. був опублікований підручник І.Раффі "Короткий землеопис для дітей", який починався описом міста і села, подавав питання форм рельєфу, води, гір, описував окремі країни. Підручник, на відміну від багатьох, написаний простою зрозумілою для дітей мовою. Відомий методичний посібник до підручника О.Гакмана (1787 р.), в якому йшлося про місце географії в системі навчання, про хід уроку, про значення репетиційних карт.

Завдяки зусиллям викладачів та розвитку географічної науки підручники з часом ставали змістовнішими, цікавішими. Підручники, видані в Росії у 80-х рр. XVIII ст., неодноразово перевидавалися і використовувалися до 20-30 рр. XIX ст., а деякі – навіть до 60-х рр.

Вони залишалися дуже різноманітними за темами, що викладались, але не містили матеріалу, необхідного з точки зору географічної науки. Питання математичної географії взагалі не висвітлювалися у підручниках, а фізична географія обмежувалася лише визначенням площі води та суші і поділу земної поверхні на частини світу та океани. У підручниках можна було побачити багато помилок. Описуючи Росію, кожен автор по-своєму подавав поділ губерній. А капітан І.Завалішин у 1792 р. написав "Скорочений землеопис Російської держави" у віршах.

Всі ці прийоми були спрямовані на те, щоб учень запам'ятав навчальний матеріал. Описовий метод вивчення географії з системою зазубрювання текстів географічних підручників, який складався у XVIII ст., залишався в школі ще досить довго.

Висновки... Елементи природознавчих знань вперше почали викладатись у школах у XVII ст. У XVIII ст. поступово формуються окремі елементи шкільної географічної освіти, зокрема перелік питань та ідей географічної науки, що входив до природознавства чи складав окремий предмет. Протягом століття з'являлись та поступово вдосконалювались як перекладні, так і вітчизняні підручники з географії. Спостерігаються і перші спроби напрацювання методичних прийомів навчання географії. Отже, XVIII ст. можна розглядати як період, коли створювались передумови для формування такого цілісного педагогічного явища, як шкільна географічна освіта.

Література

1. Багалеї Д.И. Очерки истории Харьковского университета. – Х., 1894. – Т.1: 1802-1815. – 204 с.
2. Вареніус Б. Географія генеральна. – М., 1718. – 647 с.
3. Зуев В.Ф. Педагогические труды / Под ред. Б.Е. Райкова. – М.: АПН, 1956. – 47 с.
4. Зуев В. Нариси природничої історії. – М., 1786. – 213 с.
5. Коменський Я.А. Вибрані педагогічні твори. Т.І. Велика дидактика. – К.: Рад. школа, 1940. – 247 с.
6. Кузь В., Руденко Ю., Губко О. Українська козацька педагогіка і духовність. – Умань, 1995. – 114 с.
7. Куцкович Ф.Ф. География для народных и других низших училищ. –СПб.: Изд. П. Луковникова, 1916 – 176 с.
8. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.

Анотація

В статті аналізуються початки навчання географії й природознавства на етнічних землях України. Розглянуто внесок вчителів у розвиток та становлення шкільної географічної освіти

Аннотация

В статье анализируются начала обучения географии и природоведения на этнических землях Украины. Рассмотрено вклад учителей в развитие и становление школьного географического образования.

Подано до редакції 08.02.2008.